

ANNALES'TEN TARİHSEL SOSYOLOJİYE BİR KÖPRÜ: HALİL İNALCIK**Dr. Öğr. Üyesi Utku AYBUDAK**

Karabük Üniversitesi

utkuaybudak@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1859-5770

Öz

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı araştırmaları siyasi tarihçilik perspektifinden sosyal ve iktisadi tarihçilik perspektifine kayarken İncılık'ın tarih anlayışının ve eserlerinin bu değişim sürecindeki konumunu ve işlevini tayin etmektir. Annales ekolü Türk tarihçiliğini giderek daha fazla etkilerken İncılık bu etkilenmenin baş aktörlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Ancak genelde İncılık üzerindeki Annales etkilerinden bahsedilirken tarihsel akış devam ettirilmemektedir. Hâlbuki dünyada ve Türkiye'de yeni akımlar ve yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Dünya-sistemleri analizi de bunlardan birisidir. İncılık'ın dünya-sistemleri analizi ile irtibatı pek fazla ele alınmamıştır. Osmanlı'ya dünya-sistemleri analizi çerçevesinde yaklaşan öncü araştırmacılar için bunu mümkün kılan isim İncilik'tir. Tarihsel olarak İncilik, Osmanlı araştırmalarının Annales etkisine girdiği bir dönemde eserler vermiş ve verdiği eserler sayesinde Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve dünya-sistemleri analizi çerçevesinde ele almak mümkün hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halil İncilik, Annales, Dünya-Sistemleri Analizi, Osmanlı Araştırmaları, Sosyal ve Ekonomik Tarih

FROM ANNALES TO HISTORICAL SOCIOLOGY A BRIDGE: HALİL İNALCIK**Abstract**

Turkish historiography has long been loyal to the narrative of political history. With the early period of the Republic, it can be said that there has been a change from political historiography to social and economic historiography. The aim of this study is to determine the position of İncılık on this change in Ottoman studies. While the school of Annales is increasingly influencing Turkish historiography, İncılık is seen as one of the main actors of this influence. However, the effects of Annales on İncılık are often mentioned and the historical flow is not maintained. However, new approaches in the field of social sciences are emerging all over the world. World-systems analysis is one of them. İncılık's contact with world-systems analysis has not been discussed enough in the literature. İncılık is the name that made this possible for the leading researchers who approached the Ottoman Empire within the framework of world-systems analysis. Historically, İncılık produced works in a period when Ottoman studies were

under the influence of Annales, and thanks to the works he gave, it became possible to examine the Ottoman Empire within the framework of world-systems analysis.

Key Words: Halil İncılık, Annales, World-System Analysis, Ottoman Researches, Social and Economic History

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı; Halil İncılık'ın tarih ilmine dair etkilendiği yaklaşımları ortaya koyduktan sonra onun Osmanlı araştırmalarını çektiği teorik ve doktrinsel temelleri göstermektir. Türk tarih yazıcılığı uzun müddet siyasi tarih düzeyinden daha ileriye gidememiştir. Ancak Fuat Köprülü ile başlatılabilecek bir akımla beraber sosyal ve iktisadi tarihe dair çalışmalar da yavaş yavaş literatürde yerini almaya başlamıştır. Elbette bilginin gelişimi birikimsel gerçekleşmiş ve her bir çalışma kendisinden öncekini basamak olarak kullanarak Osmanlı toplumuna dair ufukumuzun sınırlarını askeri ve diplomasi tarihinden daha ötelere taşımıştır.

Osmanlı tarihi hususunda tüm Dünya'da referans isimlerden biri olan Halil İncılık'ın hangi ekolden etkilendiğine dair çalışmalar mevcuttur. Bu konuda ikincil eserler olduğu gibi bizzat İncılık'ın açıklamaları da elimizdedir. İncılık, temel olarak Annales ekolünden etkilendiğini muhtelif konferanslarda ve yazılarında izah etmektedir. Bu etkilenmenin başlangıcı ise İncılık'ın, Fernand Braudel tarafından Akdeniz üzerine yazılan doktora tezi ile tanışmasına dayanmaktadır (İncılık, 2009: 311). Annales ekolünün mahiyetine dair çalışmaları Türkçe literatürde görebilirken; Annales ekolünün Türk tarihçiliğine etkilerini ele alan akademik çalışmaların sayısı ise oldukça kısıtlı kalmaktadır. Bu konudaki en doğrudan makale Ayan(2011)'in "Türk Tarihyazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada Ayan, Annales ekolünün ortaya çıkışını ve tarihsel evrelerini genişçe ele aldıktan sonra Türk tarihçiliğinde bu ekolden etkilenen isimlerden bahsetmektedir. Bu hususta bir diğer lisansüstü çalışma ise yayınlanmamış bir yüksek lisans tezidir. Sönmez'in 2008 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinde Annales ekolünün Türkiye'deki tarih yazımına etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada da Annales'in doğuşu ve gelişimi ele alındıktan sonra Türk tarihçiliğinde çeşitli isimler Annales bağlamında değerlendirilirken Halil İncılık da Türk tarihçiliğinde Annales etkisinin kristalize olduğu isim olarak okuyucuya sunulmaktadır (Sönmez, 2008).

Bu çalışmada İncılık-Annales ilişkisi ve bunun eserlerine yansımalarının yanında literatüre özgün katkı olarak bu durumun Osmanlı araştırmalarına açtığı yeni ufuklar ve yeni araştırma sahalarından da bahsedilmeye çalışılacaktır. Annales'in tüm Türk tarihçiliğine etkisi değil de münhasıran İncılık – Annales ilişkisi üzerinde durulacağı için İncılık'ın eserlerinin haricinde danışmanlığımı yaptığı tezlerdeki Annales esintileri de incelenmiştir.

Bunun akabinde ise daha önce pek de değinilmeyen bir husus olarak dünya-sistemleri analizi ve Osmanlı araştırmaları üzerinde durulmaktadır. 1970'li yıllardan sonra Wallerstein tarafından doktrinize edilen dünya-sistemleri analizi çerçevesinde Osmanlı tarihine yaklaşan pek çok eser mevcuttur. Çalışmanın temel olarak ortaya koymayı amaçladığı bulgu, İncılık'ın Osmanlı

araştırmaları noktasında tam olarak Annales ile dünya-sistemleri arasında bir köprü vazifesi görmekte olduğudur.

Çalışmada öncelikle Annales ekolü öncesi tarih anlayışı ve ardından Annales ekolünün ortaya çıkışı ele alınacaktır. Ardından Halil İncılık ve Annales başlığı altında ilk olarak Annales'in Türk tarihçiliğine etkilerine kısaca değinildikten sonra Halil İncılık'ın eserlerindeki ve öğrencilerindeki Annales etkileri üzerinde durulacaktır. Bunun ardından dünya-sistemleri analizi kısa biçimde izah edilecek ve bu analiz çerçevesi kapsamında Osmanlı araştırılırken İncılık'ın eserlerinin oynadığı rol ele alınmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise tüm anlatılanların hülasası olarak İncılık'ın Osmanlı araştırmalarını taşıdığı teorik zemin açıklanmaya gayret edilecektir.

1. Tarih İlmi ve Annales

1.1. Annales Öncesi Tarih

Tarih kelimesi Türkçeye Arapçadan intikal etmiştir. Etimolojik olarak gökyüzündeki ayın kaçınıcı günü olduğunu belirleme eylemi, günün tarihini belirleme gibi bir kökene sahiptir (Şulul, 2001: 99). Bu açıdan tarih kelimesi; kendisinden sadır olacak bilginin, diğer bilgiler karşısındaki hiyerarşik konumuna dair bir mana ihtiva etmez. Batı dillerinde tarih manasına tekabül eden kelimeler ise köken olarak Grek medeniyetine dayanmaktadır ve *istoria* kelimesinden türemiştir. İstoria kelimesi ise mana olarak “bir genel açıklamaya sokulamayan, ancak gözlenen, tanık olunan” (*istorein*) olayların bilgisidir (Özlem, 2010: 25-27). Batı dillerindeki *history/histoire* gibi kelimeler tarihin; genel açıklamaya sokulamayan, tümevarımsal yargılara ulaşılamayan bir bilgi alanı olduğu manasını köklerinde taşımaktadırlar. Batı'da zaman mefhumuna bakış ve zamanın telakkisi Hıristiyanlıkla beraber değişse de tarih vasıtasıyla edinilen bilginin hiyerarşik konumu sabit kalmıştır. *Theoria – Historia* karşıtlığı olarak Batı düşünce tarihinde tezahür eden bu durum kısaca doğanın gözlemlenmesi neticesinde edinilen ve genel kurallar çerçevesinde algılanabilen teorik bilgi ile tarihi olayların incelenmesi neticesinde elde edilen ve asla genel kurallara ulaşılamayan tarihi bilgi arasındaki hiyerarşik düzende tarihi bilginin aşağı düzeyde yer alması olarak açıklanabilir (Özlem, 2010: 30-56). Edebiyatın alt dallarından biri olarak görülen tarih yazıcılığı, çok uzun yıllar boyunca sadece “büyük adamların”, kralların, komutanların hikâyelerini anlatmıştır. Tikel olayların anlamlı bir resim oluşturmayan toplamı olarak görülen bu alanda sıradan insanların hikâyeleri ve verileri bir değer taşımamaktadır.

Geçmişte yaşanmış tikel olayların manalı bir bütün oluşturabileceği düşüncesi için Batı medeniyeti 18. yüzyılı beklemek zorunda kalmıştır. Voltaire, “tarih felsefesi” ifadesini kullanarak filizlenmekte olan yeni bir zaman tasavvurunun öncü isimlerinden birisi olmuştur (Özlem, 2010: 66-69). Ancak sosyal tarihçiliğe, tarihte nedenselliklerin olabileceği düşüncesine açılmakta olan bu kapı, pozitivist paradigma ve akabinde Alman tarihçi Leopold Von Ranke'nin kurduğu Alman Pozitivist Tarih Okulu neticesinde kapanmıştır. Malum olduğu üzere deney ve gözlem neticesinde kazanılan nesnel bilgiyi yegâne hakikat olarak konumlandırılan pozitivist düşüncenin yansımaları tarih alanında da görülmüştür. Tarihi de saygın bilimlere arasına sokmak isteyen ve Auguste Comte'un çağdaşı olan Ranke, meşhur

“gerçekte ne oldu?” sorusunu ortaya atar ve Alman pozitivist tarih okulunu inşa eder. Bu okula göre tarihçinin temel görevi geçmiş hakkında olguya dayalı bilgi toplamaktır. Nasıl ki pozitif bilimlerde bilgi, duygu ve düşüncelerden azade gözlem ve deney yoluyla elde edilmektedir tarihçi de kişisel görüş, inanç ve düşüncelerine bilgi toplama ve açıklama sürecinde yer vermemelidir (Tosh, 2002: 166). Böylece tarihçi, eğer pozitivist egemen olduğu bu dönemde saygın bir bilim insanı olmak istiyorsa bilimsel aktivitesini arşiv belgelerini eleştirel yöntemle incelemek ve onları gün yüzüne çıkarmak ile sınırlamalıdır. Tarih ilmindeki bu gelişmenin en büyük sonuçlarından birisi de 18. yüzyılda gelişmeye başlayan toplumsal tarihçiliğin marjinalleşmesi ve bilim dışı olarak görülmesi olmuştur (Burke, 2014: 28). Yaşanan bu gelişme ile tarih alanı belki edebiyatın bir alt dalı olmaktan kurtulmuştur ancak kaynak olarak resmî belgelerle tahdit edilmiş; konu olaraksa siyasi tarihe, olaylar tarihine sıkıştırılmıştır.

1.2. Annales Ekolü

Tarih ilmini pozitivist dönemde muteber kılmak için ortaya konan aksiyon elbette zamanla bir reaksiyonu da ortaya çıkarmıştır. Tarihçiler kendilerini anlatı tarihine, askeri ve siyasi gelişmelere hapsetmek istememiş daha geniş bir zaviyeden geçmişe bakan çalışmalar ortaya koymayı arzulamışlardır. 20. Yüzyılın başlarında James Harvey Robinson (1911); *Yeni Tarih* başlığı ile yayınladığı makalesinde tarihçinin işini yaparken, insanın tüm işleri ve insandan kalan tüm kalıntıları dikkati nazara alması gerektiğini ve antropoloji, psikoloji, iktisat, sosyoloji gibi insanı konu alan tüm dalların verilerinden yararlanması gerektiğini ileri sürmekteydi. Yine 20. Yüzyılın hemen başlarında Henri Berr tarafından kurulan *Revue de Synthèse Historique* dergisinin temel kuruluş amacı sosyal bilimlerin kendi arasında birbirine kapalı biçimde gettolaşmasına tepki göstermek olarak değerlendirilmektedir (Yeğen, 2016: 26).

Annales d'Histoire Economique et Sociale (Ekonomi ve Toplumsal Tarih Yıllıkları) dergisi ve onun etrafında şekillenen tarih ve hatta sosyal bilimlerin telakkisi olarak Annales de siyasi tarih anlatısına muhalefet eden ekollerden biri olarak 20. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Annales kelimesi ilk zamanlarda bir derginin ismini ifade etmişse de zamanla dergide bilim dünyasına sunulan tarih anlayışını benimseyen sosyal bilimcilerin sayısı artmıştır. Kelime, mana genişlemesine uğrayarak sosyal bilimlerdeki bir ilmî hareketi ifade eder hale gelmiştir. 15 Ocak 1929 yılında Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından ilk sayısı çıkarılan *Annales d'histoire Economique et Sociale* dergisi daha sonra Annales kelimesi sabit kalmak kaydıyla pek çok isim değişikliğine uğramıştır. Ancak bir ilmî hareket olarak Annales, dergiden çok daha büyük ve tarih ilminden çok daha geniş kapsamlı etkileri olan bir bakış açısını ifade etmektedir. Bu nedenle derginin kronolojisi es geçilip Annales ekolünden bahsedilecek olursa hareketin üç kuşaktan oluştuğu genel olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda hareketin kurucusu olarak görülen Marc Bloch ve Lucien Febvre ilk neslin liderleri sıfatını da taşımaktadır. Bloch'un 1944 yılında II. Dünya Savaşı esnasında Naziler tarafından öldürülmesinin ardından Febvre, Annales'i Fransa akademisinde merkeze doğru taşımaya gayret etmiş ve ölüm tarihi olan 1956 yılına kadar da bu gayretinde büyük oranda başarılı olmuştur (Forster, 1978: 59-60). Febvre öldüğünde Annales ekolü başlangıç safhalarında olduğu gibi marjinal birkaç gencin sahiplendiği bir ilmî yöntem değil; Fransa akademisinin saygın tarih anlayışlarından biri olarak görülmektedir. Febvre'in

ölümünün ardından Annales'in ikinci neslinin başladığı var sayılmaktadır. Bu kuşağın lider ismi ise tartışmasız Fernand Braudel'dir. Bu dönemde özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren Annales ekolü Fransa sınırlarını aşip dünyaca tanınmıştır. Dünya akademisinde Annales'in tanınır hale gelmesinde önemli etkenlerden birisi de sosyal bilimci Immanuel Wallerstein'in ABD'de Fernand Braudel Center'i kurması ve Review dergisini yayınlamaya başlamasıdır. Araştırma merkezi ve dergi yayını ile bilim dili İngilizce olan Anglo-Sakson dünyada Annales ekolü hızla yayılmış ve Annales üzerine yapılan araştırmaların sayısı da artış göstermiştir. 1985 yılında Braudel'in ölümünün ardından Annales hareketinin 3. neslinin başladığı kabul edilmektedir. Ancak bu nesilde herhangi bir araştırmacı lider olarak gösterilmemektedir. Üstelik Wallerstein(1991: 7) için hareket bu kuşakta yönetsel bir dağılmaya da uğramıştır ve Annales takipçileri nomotetik tarih ile idiografik tarih anlayışlarından birisine savrulmuştur.

Hareketin kronolojisinden kopup içeriğine göz atacak olursak ilk söylenmesi gereken Annales'in disiplinlerarası bir çalışma alanını benimsiyor olduğudur. Sosyal bilimlerin mevcut sınırlarını, nitelikli bir araştırma yapmak için yetersiz bulan hareket, tüm gerekli unsurların izah edildiği bir çalışma için mevcut sınırların bolca ihlal edilmesini ve disiplinlerarası geçişliliği savunmaktadır (Burke, 2014: 27). Annales şemsiyesi altında araştırma yapan bir tarihçinin; coğrafya, antropoloji, istatistik, ekonomi, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarından istifade etmesi ve bu bilgiler ışığında çalışmasını oluşturması beklenmektedir.

İkinci olarak Annales ekolü tarihin kurucu öznesi tartışmalarında özgün bir noktada durmaktadır. Tarihi hangi öznenin yaptığı sorusu teorisyenler tarafından tartışılmıştır. Tarihi; elitlerin, sınıfların, bireylerin oluşturduğuna dair farklı fikirler meydana atılmıştır. Ancak Annales hareketi tarihte egemen bir faktörün mevcut bulunduğu fikrini reddetmektedir (Braudel, 1992: 31). Konjonktüre göre farklı öznelerin tarihin kurucusu olması mümkündür. Yahut aynı anda farklı ağırlığı olan öznelerin etkileşimi ile meydana çıkan bir tarihsel süreç telakkisine de müsaade etmektedir.

Üçüncü olarak Annales hareketi, bilimsel araştırmalarda teknolojik gelişmelerden ve nicel verilerden muhakkak yararlanılması gerektiğini ileri sürmektedir (Huppert, 1978: 218-219). Her ne kadar günümüzde bu önerme oldukça alışık olunan bir tavsiye mahiyetine dönüşmüşse de 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren düşünüldüğünde araştırmacılara bu doğrultuda bir yöntem tavsiye etmek yenilikçi bir yaklaşımdır. Bilgisayar teknolojisi ve istatistik alanındaki gelişmelerin sosyal bilimlerin alanında kullanılması gerektiği fikri, zamanına göre Annales'i klasik tarih anlayışlarından ayıran yönlerden biri olmuştur. Bu özelliğe bağlı olarak aynı zamanda tarihte incelenecek öznelerin kim olacağına dair de bir görüş ortaya çıkar. Annales hareketi, bir araştırmada yegâne kaynağı devlet adamlarının açıklamaları ve arşiv belgeleri olarak görmez. Sıradan insanların hayatlarına dair her türlü bulgu da araştırmacıya kaynaklık edebilir. Ancak bu bulgular sadece makro anlatıya bir temel sağladığı ölçüde kullanılabilir. Annales ekolünde sıradan insanın gündelik hayatı bir araştırmacının doğrudan ortaya çıkarmak istediği bir mesele değildir. Ancak bu gündelik hayattan sızan bazı veriler teknolojik gelişmelerin yardımıyla işlendiğinde bütünsel anlatıyı destekler mahiyette ise değerlidir ve göz ardı edilmemelidir.

Tüm bu özelliklerin yanında Annales ve hasseten Braudel ile temayüz etmiş bir nitelik daha vardır ki o da zaman tasavvurudur. Sosyal bilimlerdeki zaman telakkisine yeni bir soluk getiren ve en sistemli biçimde Braudel'in ortaya koyduğu bu zaman tasavvurunda aynı hızda akan tek bir zaman söz konusu değildir. Adeta iç içe geçmiş halkalardan mürekkep üç farklı zaman düzeyi mevcuttur. En dış halkayı jeotarih oluşturmaktadır ki bu düzey insandan azade coğrafyanın tarihidir. Bu düzeyde değişim, insan ve insan eliyle ortaya çıkan her türlü yapıya izafeten çok çok yavaş gerçekleşmektedir. Daha iç düzeyde ise medeniyetlerin, ekonomik düzenlerin, devletlerin, kültürlerin, adetlerin tabii olduğu zaman düzeyi yer almaktadır. En iç düzeyde ise siyasi tarihin temel olarak kullandığı olaylar tarihi yer almaktadır (Iggers, 2005: 51). Annales hareketi, sadece olaylar tarihine bağlı kalarak yapılan bir araştırmanın, değişimin çok daha yavaş gerçekleştiği yapılara dair hakiki bilgileri es geçeceğini iddia etmektedir.

Harekete dair sayılan tüm bu özellikler münferit olarak farklı akımlarda da bulunabilir. Ancak hareketin özgünlüğünü Burke(2014: 155), “Annales’le özdeşleştirilen bireysel yeniliklerin öncelleri ve paralelleri olsa bile, ortaya çıkan bileşimin paraleli yoktur” ifadesiyle vurgulamaktadır. Bunun yanında Annales hareketi herhangi bir ideolojik doktrinasyon içinde olmadığı gibi Annales ekolünü benimseyen araştırmacıların da ideolojik bir homojenlik içinde olduğu söylenemez(Iggers, 2005: 55-57).

2. Halil İnalçık ve Annales

2.1. Annales Kuramı ve Türk Tarihçiliği

Annales ekolünün Türk tarihçiliğine ne zaman ve hangi tarihçi ile etki etmeye başladığı netameli bir meseledir. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişle beraber hanedanı merkeze alan tarih yazımı alışkanlığı keskin bir şekilde terk edilmiş; Türk ulusunun tarihini merkeze alan, İslam tarihinden daha eskilere uzanan bir tarihçilik gelişmeye başlamıştır (Yapıcı, 2015: 99). Ancak bu kopuş, askeri ve siyasi tarihi ön planda tutan anlatının değişmesini beraberinde getirmemiştir. Anlatı tarihçiliği Osmanlı'dan Cumhuriyete de intikal etmiştir (Ayan, 2011: 87).

Türk tarihçiliğinde olaylar tarihi düzeyinde kalan, “büyük adamların” savaş ve diplomasi hikâyelerinin anlatıldığı tarihçilik anlayışında ilk büyük gedik Fuat Köprülü ile açılmıştır demek hata olmaz. Bu minvalde mezkûr müellifin *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli meşhur eseri anlatı tarihçiliğinden sosyal tarihçiliğe doğru yaşanan kaymada önemli bir kilometre taşı olarak görülebilir. Köprülü'nün ardından *Türkiye’de Toprak Meselesini* etraflıca çalışın Ömer Lütfi Barkan, kendi tarihimize siyasi tarihten daha geniş bir pencereden bakabilmek adına önemli bir isim olarak zikredilmelidir. Ancak söz konusu iki isim de Annales ekolünü benimsediklerine dair bir açıklama yapmamışlardır. Her ne kadar Barkan, Braudel'in Akdeniz üzerine yazdığı ve dünyaca meşhur tezinin Türkçe baskısına 1950 yılında bir tanıtım yazısı yazsa da Türk tarihçiliğinin gelişimi açısından Annales hareketi ile rabitasını izhar eden ilk isim Halil İnalçık'tır.

İnalçık, Annales ile karşılaşma tarihini 1950 yılı olarak vermektedir. O sene Paris'te yapılan “Milletlerarası Tarihi İlimler” kongresinde Braudel'in henüz neşredilmiş Akdeniz üzerine yazdığı meşhur doktora tezini edinmiştir. Belki de bu tez, İnalçık'ın uzun süredir cevap aradığı yönetsel problemlere bir ışık tutmuştur. “Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana kadar Avrupa

tarihçiliğinde hiç görmediğimiz bir şekilde ele alındığını heyecanla fark ettim” cümlesi İnalçık’ın hayranlığını göstermek için kâfidir. (İnalçık, 2009: 311) Daha sonra kendisi hakkında yazılan bir eserde ise şu ifadesi yer almaktadır: “Ben doktriner bir tarihçi değilim. Daha çok Annales Okulu’nun bakışını benimsiyorum.” (Şenkaya, 2005: 212-214)

İnalçık için o zamana kadarki ana akım Osmanlı çalışmaları temel olarak iki yönden sorunludur. İlk olarak birinci cihan harbinin ardından dünyada yaşanan köklü değişim ve imparatorluk coğrafyasında onlarca ulus-devlet ortaya çıkması nedeniyle Osmanlı İmparatorluk idaresi amansız bir boyunduruk olarak tasvir edilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Osmanlı boyunduruğu yerini Osmanlı sömürüsüne bırakmıştır (İnalçık, 2009: 312-313). Üstelik tarihe yönelik böyle bir bakış Batı karşısında neden aciz düşüldüğü sorusuna da cevap vermektedir. Genç devletlerin milliyetçi reaksiyonlarını ve hissiyatını tatmin eden böyle bir yaklaşım İnalçık için hakikat ile örtüşmemektedir. İnalçık pek çok çalışmasında niceliksel verilerle Osmanlı egemenliğinin salt şiddet ve sömürüye dayanmayan, yönetsel ve ekonomik açıdan oldukça geniş bir tabana uzanan bir dönem olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı çalışmalarına dair ikinci problem ise Karl Marx ve Max Weber gibi sosyologların genellemeleri ile yeterli tarihsel veriye dayanmadan Osmanlı toplumunu tümünden açıklamaya çalışmak yahut daha önce kalıba dökülmüş belli modellere Osmanlı toplumunun dahil edilmeye çalışılmasıdır. Bu durumun en bilinen örneğini ise elbette Asya tipi üretim tarzı tartışmaları oluşturmaktadır.¹ İnalçık’a göre “Marksist Asya tipi üretim tarzı teorisinin Osmanlı sosyal yapısı meselelerine cevap vermediği” aşikardır (İnalçık, 2009: 313-315).

2.2. Halil İnalçık Çalışmalarında Annales Etkileri

Osmanlı çalışmalarını olaylar düzeyinden sosyal tarihçilik düzeyine taşıyan ilk ismin Halil İnalçık olduğunu söylemek doğru olmaz. İnalçık’ın çağdaşı sayılabilecek Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ’ın eserlerinde de Annales ekolünden etkilenmeler görülebileceği açıktır. Ancak Annales hareketini en bariz biçimde gözlemlediğimiz ve bu ekolün Osmanlı araştırmalarına sızmasını sağlayan temel ismin İnalçık olduğu söylenebilir. Bu başlık altında İnalçık’ın çalışmalarında Annales tarihçiliğine yakın olan öğeleri ve buna ilaveten Türk tarihçiliğinde Annales anlayışının yayılmasını sağlayan eylemleri alt başlıklar halinde izah edilmeye çalışılacaktır.

¹ Bilindiği üzere Hindistan’daki bir gezginin mektuplarından yola çıkarak Marx ve Engels’in teorize ettiği Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), Doğu toplumlarını tümünden açıklayabilecek bir “grand theory” olarak literatürde yerini almıştır. Bulunulan coğrafyada iklim gereği tarım için sulama kanallarının yapılması zorunluluğu, toprağın tek malikinin aynı zamanda bu kanalların yapımını üstlenen devlet olması gibi özellikler barındıran ATÜT teorisi belli bir dönemde ilgi çekmiş daha sonra tartışma canlılığını yitirmiştir. Bu teorisinin Osmanlı’ya uygunluğu hususunda yazılmış en kapsamlı eseri ise Sencer Divitçioğlu’nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* isimli kitabı oluşturmaktadır. Bu kitabında yazar, öncelikle ATÜT’ü geniş bir şekilde açıklamakta ve devamında da bir Osmanlı’daki iktisadi ve içtimai yapının ATÜT’e uygunluğunu ispata çalışmaktadır.

2.2.1. Çift-Hane Sistemi ve Halil İnalçık Eserlerinde Annales

Sadece Annales ekolünün Osmanlı çalışmalarında görünür olması noktasında değil Osmanlı toplumunu, ekonomisini ve devlet reflekslerini anlayabilmek adına da oldukça önemli bir kavram olarak çift-hane terimi zikredilebilir. Çift-hane sistemini anlamak; Osmanlı toplumsal yapısının ne olduğu, feodal yapı ile uyuşup uyuşmadığı, ATÜT teorisinin Osmanlı toplumu için geçerli sayılıp sayılamayacağı gibi tartışmaları bir kör dövüşü olmaktan çıkarmak manasına da gelmektedir.

Çift-hane sistemi, İnalçık için Osmanlı toplumsal yapısını anlamada anahtar kavram niteliği taşımaktadır. Çalışmalarında çift-hane sisteminin anlaşılması gerekliliğini ısrarla vurgulamaktadır. Münhasıran çift-hane sistemini izah eden çalışmaları olduğu gibi daha geniş konuları ihata eden çalışmalarında da yeri geldiğinde çift-hane sistemi izah edilmiş ve bu kavramın önemi vurgulanmıştır.

Osmanlı'nın idari olarak bir bölgeye yerleştiğinin en temel göstergesi o bölgede tımar sisteminin işleridir. Merkeze uzak yahut toplumsal yapısı buna müsaade etmeyen Mısır, Somali vb. gibi kimi eyaletlerde tımar düzeni uygulanmamıştır. Bu bölgelerin yıllık ödemesi gereken vergi toptan hesap edilmiş ve validen bu vergiyi toplaması beklenmiştir. Bu eyaletler salyaneli eyaletler olarak isimlendirilmektedir (İnalçık, 2008: 112). Tımar sisteminin uygulanmaması aynı zamanda idari özerkliği de beraberinde getirmektedir. Salyaneli eyaletlerin özerkliği tımar sisteminin uygulandığı eyaletlere nazaran daha fazladır.

Bir bölge fethedildiğinde o bölgeye merkezden tahrir emini yollanır ve görevli toprakları öncelikli olarak çift-hanelerden oluşacak şekilde bölerdi. Çift-hane kelimesi bir çift öküzün sürebileceği büyüklükteki toprak parçasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Toprağın verimliliğine göre bu büyüklük 60 ila 150 dönüm arasında değişebilmekteydi. Bölge toprakları bir kez çift-hanelere tahrir edildiğinde her bir çift-hane bir köylü aileye kayıtlanırdı ki bu işleme de *tapulama* denmekteydi. Kendisine bir çift-hane kayıtlanan köylü ailenin statüsü artık *reayaya* dönüşürdü. Bir kere reaya sıfatını kazanan bir hanenin statüsü kural olarak değişmezdi. Daha sonra çift-hanelerden meydana gelen tımarlar da sipahilere yahut kapıkullarına dağıtılırdı (İnalçık, 2000: 150-160).

Osmanlı'nın tüm klasik formasyonu yukarıda en basit düzeyde anlatılan çift-hane sistemine ve çift-hanenin bölünemezliğine/değiştirilemezliğine dayanmaktaydı. Çift-hane olarak belirlenen bir toprak parçası artık daha ufak parçalara bölünemez yahut çift-haneler birleştirilip plantasyonvari bir tarım uygulamasına gidilemezdi. Bu durum topraktaki üründen belli bir payı olan tımarlı sipahinin; reaya ailesinin toprağa emeğini yansıtmaya biçimine karışmaması sonucunu doğurmaktaydı.

İnalçık'ın çift-hane sistemini neredeyse en ince teferruatlarına kadar ortaya koyarak yapmak istediği şey Osmanlı'ya tarihi ve nesnel veriler olmadan yaklaşp onu ünlü sosyologların ortaya koyduğu kalıplara uydurmak çabasına bürünmüş Osmanlı araştırmalarına nesnel, tarihi belgeye dayalı bir başlama noktası tayin etmektir. Çift-hane sistemi, Osmanlı klasik dönemi ve toplumuna dair pek çok araştırma sorusuna doyurucu cevaplar vermeye yarayacak bir analiz aracı sağlamıştır. Nitekim bu kavramın ışığında Osmanlı klasik dönemini aydınlatan çalışmalar

ortaya konulmuştur. Çift-hane sistemindeki reyanın, elinde bulundurduğu haklar dikkati nazara alındığında kendi çağdaşı olan serften daha iyi bir konumda olduğu anlaşılabilir. Topraktaki üründen pay alan tımarlı sipahi yahut kapıkulunun toprağı işleyen birim olan reaya üzerindeki egemenliği ile feodal sistemdeki toprak lordunun serfler üzerindeki egemenliği mukayese dahi edilemezdi (İnalçık, 2000: 150-160). Bu açıdan çift-hane sistemi Osmanlı'nın feodalliği sorusuna cevap verirken oldukça elverişli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Bunun yanında Osmanlı dönemi sınıfsal ittifakları ve çatışmaları anlamak adına da çift-hane sistemi güzel bir anlatının girizgahı olmaktadır. Merkezî devletin taşradaki elitlerin güç kazanmasını engellemek için köylü/reaya ile girdiği doğal bir ittifakı söz konusudur. Osmanlı devleti, tarihi boyunca gücü yettiği nispette reyanın haklarını korumaya gayret etmiştir. Ekonominin temelini çit-hanesini süren reaya dayandığının farkında olan devlet; üreticinin hukuk dışı yollarla istismar edilmesini, tımar, zeamet ve has sahiplerinin taşrada güçlenip merkez için bir tehdit oluşturmasını engellemek adına reaya destek olmuştur.

Çift-hane kavramı, Osmanlı toplumsal ve iktisadi yapısına dair pek çok araştırmaya kapı aralayabilecek bir kavramdır. Burada maksat hasıl olacak kadar izah edilmeye çalışıldı. Osmanlı'yı anlamaya, toprağı süren reyadan başlamak Annales tarihçiliğinin bir yansıması olarak rahatlıkla okunabilir. Üstelik çift-hane sistemindeki vergiler, işleyişler, defterler, reaya-sipahi ilişkileri, reaya-merkezî devlet ilişkileri gibi pek çok dolaylı araştırma konusu da Osmanlı araştırmalarına Annales rüzgarını getirmiştir.

Bilimsel bir ekolü tasvip ettiğini ilan etmiş bir bilim insanının eserlerinde o ekolden esintiler aramak malumun ilamı hükmündedir. Ancak yine de çift-hane sisteminin ardından İnalçık'ın eserlerindeki Annales etkilerinden kısa birkaç örneğe daha yer verilecektir.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2009 yılında basılan *Devlet-i 'Aliyye* başlıklı seride klasik dönemin incelendiği kitap, notlar ve kaynakça hariç 337 sayfadan mürekkeptir. Bu eserin kurgulanmasında kitap A ve B olmak üzere iki kısma ayrılmış ve 200. sayfaya kadar Osmanlı klasik dönem siyasi tarihi anlatılmıştır. B bölümünün başlığı ise "Devlet, Toplum, Ekonomi"dir. Bu bölüm, Osmanlı'nın Annales tarihçiliği çerçevesinde ele alınışının en mümtaz örneklerinden birisidir. Osmanlı toplumunun nüfusundan, çift-hane sisteminden, tımar harici toprak kayıtlama sistemlerinden, esnaf loncalarından, geç dönemde ortaya çıkan büyük çiftliklerden bahsedilmektedir. Bölüm boyunca Osmanlı'nın; siyasi, demografik, toplumsal, iktisadi, hukuksal her açıdan kavranması için muazzam bir gayret gösterildiği görülmektedir. Aynı eserde oldukça ilgi çekici ve Annales ekolünün nesnel verilere önem verme yanını gösteren iki alt başlık da söz konusudur. İlk olarak İnalçık, Bursa ve Edirne kentlerindeki toplumsal yapıyı incelediği kısımlarda o kentlerdeki bazı büyük tüccarların terekelerini teferruatlı olarak okuyucuya sunmuştur. Hemen ardından "Dış Ticaret" isimli bölümde ise Bursa'ya 1479-1500 yılları arasında Arap memleketlerinden gelen Tüccarlar ve getirdikleri malların yaklaşık maddi değerleri verilmektedir. Tüm bu nicel göstergeler dahilinde Osmanlı'nın klasik döneminde aktif bir ticari hayat, önemli bir para ekonomisi ve tekstil imalatı olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır. Hatta İnalçık, bu verilerden hareketle Osmanlı'da bir proto-kapitalizmden bahsedilebileceğini de ifade etmektedir (İnalçık, 2012: 269).

Devlet-i 'Aliyye başlıklı serinin *Âyânlar, Tanzimat ve Meşrutiyet* Döneminin ele alındığı kitabı incelendiğinde ise klasik döneme nazaran ekonomik tahlillerin ve ekonomik değerlere ilişkin niceliksel verilerin görece arka planda kaldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Avrupa ilişkilerinin ticaret, kapitülasyonlar bağlamında ele alındığı ve bu kapsamda “Osmanlı-Avrupa İlişkilerinin Tarihteki Belirleyiciliği”nin değerlendirildiği bölüm dikkat çekicidir. (İnalçık, 2017: 221-250) Bu bölüm incelendiğinde tıpkı Annales ekolünde olduğu gibi tarihin belirleyeni olarak herhangi bir unsurun (birey, sınıf, elitler, yapılar vs.) ön plana çıkarılmadığı, ilişkisel ve konjonktürel durumların yapıları ve öznelere ittiği zorunlulukların tahlil edildiği görülmektedir.

Bu başlık altında ele alınacak bir diğer eser ise Osmanlı toplumsal yapısından görece daha uzak olan Osmanlı sanat dünyasına ait bir çalışmadır. İlk olarak 2003 yılında Doğu Batı yayınları tarafından basılan *Şair ve Patron* isimli eser, mikro sayılabilecek ancak Osmanlı dünyasındaki kültürel iktidarın kurulması açısından son derece önemli verileri barındıran bir konu üzerinde durmaktadır. Osmanlı'da şiir, şair ve sultan yahut üst düzey devlet görevlileri arasındaki ilişki gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı saray kültürünün gelişmesi, şairin şiir yazarak hayatını idame ettirmesi ve bu vesile ile kurulan edebiyat dünyası gibi konulara değinilen bu eserde Fuzuli örneğinin de somut olarak ele alındığı görülmektedir. Osmanlı'da şiirin, edebi ve sanatsal açıdan değil de devlet yöneticileri ile şairin ilişkisi açısından ele alınması tarihsel anlatıyı geniş ufuklara taşıma açısından önemlidir (İnalçık, 2003: 54-72).

İnalçık'ın sanat ve patronaj ilişkilerini çok daha geniş bir tarihsel süreç içerisinde ele aldığı çalışması ise *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab: Nedîmler, Şâîrler, Mutrîbler* ismini taşımaktadır. Bu eserde şairlerin yanında Osmanlı saraylarındaki Azerbaycanlı musikişinaslar (İnalçık, 2018: 47-60), İn'am defterlerine göre şairlerin aldığı bağış verileri (İnalçık, 2018: 419-433) gibi konular da ele alınmıştır.

2.2.2. Danışmanı Olduğu Tezler

Halil İnalçık gibi bilim insanları sadece doğrudan yayınları ile değil dolaylı yoldan öğrencileri ile de bilim dünyasını etkileme kapasitesine sahiptirler. Bu etki yollarından en önemlisini ise danışmanlık yaptığı tezler oluşturmaktadır. YÖK tez veri tabanında en erkeni 1996 en yakını ise 2013 olmak üzere İnalçık'ın danışmanlık yaptığı 36 adet tez bulunmaktadır. Bu tezlerden 9 tanesi doktora tezi iken 27 tanesi ise yüksek lisans tezidir.

İnalçık'ın danışmanlık yaptığı tezler incelendiğinde Annales etkisinin sadece kendi yayınları ile değil aynı zamanda öğrencilerinin eserlerinde de görülebileceği rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu başlık altında 36 tezden 3 doktora 3 yüksek lisans olmak üzere 6 tez kısaca tanıtılıp tarih anlatısı açısından Annales'ten etkilenmeleri üzerinde durulacaktır.

Doktora tezlerine Annales çerçevesinden bakıldığında ilk olarak 2013 yılında YÖK veri tabanına dahil olan Grigor Boykov'un çalıştığı Osmanlı'nın Balkanlarda kenti ve kent hayatını yeniden inşa süreçlerini ele alan tezi göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Filipe, Tatarcık ve Karlova gibi kentlerin Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden itibaren geçirdiği mimari, demografik ve iktisadi değişimler ele alınmaktadır. Osmanlı'nın kenti ve kent hayatını kurma biçiminin farklı örnekleri arasında belli benzerlikler yahut normatif çıkarımların mevcut olup olmadığı incelenmektedir. Osmanlı coğrafyasının pek de merkezinde yer almayan kentlere ve

kentli hayatına yoğunlaşan bu çalışmada demografinin ön plana çıkması, mimari yeniden yapılandırma süreçlerinin izlerinin sürülmesi gibi özellikler Annales ekolünün doğrudan yansıması olarak okunabilir (Boykov, 2013).

2003 yılında kabul edilen ve Tolga Akkaya tarafından yazılan bir diğer doktora tezinde ise 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'da para mefhumu ve paranın kullanımı incelenmektedir. Bu çalışmada bir önceki çalışmanın aksine İmparatorluk coğrafyasının bir kesitinin belli bir yönden incelenmesi değil bir nesnenin (paranın) belli bir zaman aralığı dahilinde İmparatorluk coğrafyasının tamamındaki görünümünün ve kullanımının incelenmesi söz konusudur. Konu gereği nümizmatik biliminden bolca faydalanılan eser, paranın Osmanlı'daki gelişimi ve kullanımına odaklanarak ve bu konuyu Akdeniz havzasındaki ülkeler ve bu ülkelerin paraları ile karşılaştırmalı gerçekleştirerek siyasi tarih anlatısından uzak bir çalışma sunmaktadır. Braudel'in, kapitalizm öncesinde Akdeniz'in Avrupa'dan daha sıkı bir kültürel, iktisadi, siyasi benzeşme havzası olduğu argümanı düşünülecek olursa çalışmanın karşılaştırma alanını Akdeniz üzerinden kurmasının mahiyeti anlaşılacaktır (Akkaya, 2003).

2010 yılında Uğur Altuğ tarafından hazırlanan bir başka doktora tezinde ise 15. Yüzyılın ilk iki çeyreğine ait tahrir defterleri incelenerek tımar sistemi, yerleşme, topoğrafya ve demografi hususundaki bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada oldukça erken tarihli tahrir defterlerinin inceleme konusu yapılması, Annales tarihçiliği için çok önemli bir unsur olan demografinin, mezkur defterlerin incelenmesi neticesinde tarihi ve nicel veriler ışığında gün yüzüne çıkarılma çabaları göze çarpmaktadır (Altuğ, 2010).

Yüksek lisans tezlerine bakıldığında da gündelik hayata dair sıradan fakat önemli nesnelere araştırma konusu yapıp makro anlatılara sağlam bir temel hazırlandığı rahatlıkla görülebilmektedir. Örneğin ilk olarak 1997'de Oya İklim Erefe tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi 1750-1860 yılları arasında İstanbul'daki ekmek ve iâşe sorununa odaklanmaktadır. Gündelik hayatın sıradan fakat çok mühim bir parçası olan ekmek kelimesinin başlığında geçtiği, muhtelif bilimsel alanlarda 613 adet tez çalışması yapılmışken bunun ancak bir tanesi tarih alanında gerçekleştirilmiştir. İnalçık'ın danışmanlık yaptığı bu çalışmada ekmek özelinde İstanbul'da iâşenin sağlanması, bu kaygının güdümünde devletin ekonomiye müdahalesi ve özellikle buğdayın ekiminden ekmek haline gelme aşamasına kadar devletin pragmatik kaygılarla müdahaleciliği gözler önüne serilmektedir (Erefe, 1997). Bu hususta tarih alanında yazılan yegane lisansüstü tez çalışması olması hasebiyle önemli bir boşluğa da işaret etmektedir.

2000 yılında YÖK veri tabanına dahil olan bir çalışmada ise Osmanlı klasik döneminde halkın gündelik hayatı ele alınmaktadır. Kaynak olarak kadı sicillerinin, mühimme defterlerinin ve yabancı seyyahların anlatılarının kullanıldığı bu çalışmada sıradan insanın gündelik hayatta din ve devletle ilişkisi gibi konuların yanında kahvehaneler, meyhaneler ve hamamlar, sohbet meclisleri gibi kamusal mekanlar incelenmiş ve bayramlar, bayramların toplumsal yapıdaki fonksiyonları üzerinde durulmuştur. "Büyük insanların" yapıp ettiklerinden bağımsız, sıradan insana odaklanan bir tarih anlatısı sunması açısından önemli bir çalışma olarak literatürde yer edinmiştir (Turna, 2000).

1996 yılında İnalçık'ın danışmanlığında Canay Şahin Osmanlı'daki ortakçılık kavramının ortaya çıkışı ve klasik dönemden modern döneme dek yaşadığı statüsel değişimi incelemiştir. Osmanlı'da hem klasik dönemde hem modern dönemde toprağı işleme yönünde oldukça önemli bir emek türü olan ortakçılık bu çalışmada teferruatlı biçimde ele alınmıştır. Modern dönemde kapitalist dünya-ekonomi ile ilişkiler yoğunlaştıkça toprağın işlenme biçimi, tarım sektöründe cari olan emek kullanım biçimleri toplumsal dönüşümü anlamak adına önem kazanmaktadır. Ortakçılık da gözardı edilemeyecek bir emek kullanım biçimi olduğundan ilgili çalışma Osmanlı iktisadı hususunda genel bir anlatı sahibi olmak isteyen araştırmacılar açısından önemli bir parçayı ikmal etmektedir (Şahin, 1996).

İnalçık'ın Türk akademisine kazandırdığı tezler ve bu tezlerdeki Annales etkileri hususunda daha uzun yazılabilir. Hatta belki bu, münferit bir çalışmaya dahi konu olabilecek kadar geniş ele alınabilir. Ancak temel olarak Hoca'nın danışmanlığını yaptığı tezlerin azımsanmayacak bir bölümünün hem konu hem de anlatı açısından Annales etkisinde olduğu tartışılabilir değildir. Bir ekol bir ülkenin akademisine elbette ki bir kişinin çalışmaları neticesinde girmez. Annales'in Fransa'da marjdan merkeze doğru ilerlemesi yıllar alan bir süreci ifade etmektedir. Demografiyi, iktisadı, istatistiği, kent hayatını, sıradan insanların gündelik hayatlarını ve emeğin toprağa aktarılış biçimlerini, reaya ile sipahinin arasındaki ilişkileri kulak arkası etmeyen bir anlatı ortaya koymak tek kişinin altından kalkabileceği bir yük değildir. Muhakkak ki bu zaviyeden bakıldığında sosyal bilim birikimli bir gelişme göstermek zorundadır. Büyük anlatıların tarihsel verilere ve niceliksel değerlere dayanması gerekmektedir. Osmanlı bürokrasinin tuttuğu defterlerdeki verileri ele almayıp meşhur sosyologların farklı coğrafyalar için geliştirdikleri makro teorilere Osmanlı'yı dahil etmenin bilimsel bir tutarlılığı yoktur. Bu bakımdan gerçeklere temas eden anlatılar, mikro çalışmaların üzerinden yükselmek zorundadır. Osmanlı'yı genel perspektiften anlayabilmemiz için oldukça dar ve kısıtlı konuların çalışılmış olması gerekmektedir. İnalçık ve öğrencilerinin eserleri, Osmanlı hususunda yapılan pek çok çalışma için çok faydalı bir sıçrama tahtası işlevi görme kapasitesine sahiptir.

3. Halil İnalçık ve Dünya-Sistemleri Analizi

Çalışmanın amacı ve kapsamı gereği burada dünya-sistemleri analizi (DSA) geniş biçimde ele alınmayacaktır. DSA, 70'li yıllarda Wallerstein liderliğinde ortaya çıkmış sosyal bilimler alanına ait bir doktrin olarak tanımlanabilir. Wallerstein, ABD'de kurduğu Fernand Braudel Center ile Annales ekolünü Anglo-Sakson dünyaya taşımıştır. Tarihi anlama noktasında Annales'ten ve hassaten Braudel'den oldukça etkilenen düşünür, Annales'in sınırlarını aşan bir doktrin ortaya koymuştur. Wallerstein'in ifade ettiğine göre Annales ekolü, ATÜT tartışmaları çerçevesinde ortodoks marksizmin katı sınırlarının sarsılması, bağımlılık okulu ve geliştirdiği merkez-çevre diyalektiği ve Batı Avrupa akademisinde hararetli biçimde tartışılan feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları DSA'nin teorik öncüllerini oluşturmaktadır.² DSA,

² Sosyal bilimlerdeki hangi tartışmalar ve gelişmeler ışığında DSA'nın ortaya çıktığı hakkında daha geniş bir perspektif için bkz: Immanuel Wallerstein, "A World-System Perspective on the Social Sciences", *The British Journal of Sociology*, 27(3), 343-352, 1976. ve Immanuel Wallerstein, "Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines", *Current Anthropology*, 44(4), 453-465, 2003.

araştırmalarda analiz biriminin ulus devletten tarihsel sisteme (dünya-ekonomi olan kapitalist sisteme) kaydırılması ve sistem içerisindeki ilişkilerin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir (Wallerstein, 2011: 40-41). 1970’li yıllardan itibaren Wallerstein’in önderliği ve pek çok değerli araştırmacının katkıları ile DSA’nın ortaya koyduğu doktriner temel kullanılarak; kapitalizme entegrasyon, kapitalist sistemin siyasi ve toplumsal yapılarda dayattığı değişimler gibi konularda son derece değerli eserler vermiştir.

İnalçık’ın DSA ile olan ilişkisi ve DSA çerçevesinde yazılan Osmanlı araştırmalarına olan etkisi hakkında incelenmemiştir. Wallerstein, doktrini geliştirme adına 1977 yılında *Review* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Wallerstein’in kitapları DSA hakkındaki ana çizgileri sunarken DSA’nın farklı coğrafyalara ve zamanlara tatbik edilmesine dair teferruatlı çalışmalar ise *Review* dergisinde yayınlanmıştır. Derginin henüz 1. Cildinin 3. Sayısında İnalçık (1978), “Annales Okulunun Osmanlı Çalışmalarına Etkisi ve Yeni Bulgular” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Çalışmasında Osmanlı toplumuna dair demografik veriler ve ardından 16. yüzyıl Avrupasında yaşanan fiyat devriminin Osmanlı’ya etkileri üzerinde duran İnalçık’ın (1978: 74-80) makalesinin içeriğinden ziyade dergiye gösterdiği tevecçüh dikkat çekicidir. Henüz 3. sayıya çalışma göndermesi İnalçık’ın dergiden daha evvel Wallerstein’in tezlerinden ve DSA’dan haberdar olduğu fikrini uyandırmaktadır.

İlerleyen yıllarda dergide Osmanlı hakkında çıkan muhtelif 21 makalede İnalçık’a çok sayıda atıf yapılmıştır.³ Osmanlı tarihi yazılırken İnalçık’a atıf verilmesi sıradan bir olay olduğu halde DSA söz konusu olduğunda atıf sayısından da öte bazı gerçekler mevcuttur. DSA kapsamında yapılan araştırmaların önemli bir kısmı kapitalist dünya-ekonomisinin mahiyetine, ortaya çıkışına ve genişlemesine hasredilmiştir. Bu nedenle DSA kapsamında Osmanlı hususunda yapılan araştırmaların da önemli bir kısmını Osmanlı’nın kapitalizme entegrasyon süreçleri ve bu süreçlerin niceliksel olarak gösterilmesi oluşturmaktadır.⁴ Bunun mümkün olabilmesi için Osmanlı toplumsal yapısının doğru olarak bilinmesi şarttır. Sadece siyasi tarih üzerinden Osmanlı İmparatorluğunun kapitalizme entegrasyonu araştırılmaz. Her ne kadar yapılan anlaşmaların içeriği, modernleşme çabalarına dair fermanlar vb. gibi tarihi belgeler bu konuda bilgi veren kaynaklar olsa da kapitalizme entegrasyon siyasi ve hukuki süreçler kadar hatta belki daha da fazla toplumsal ve iktisadi süreçleri ihtiva etmektedir. Araştırmacı kapitalizm ile bütünleşme çalışırken; üretim ilişkilerinde yaşanan yahut yaşanmayan değişimler, üretici güçlerin sınıfsal aidiyetleri, iş gücü piyasasında emeğini arz eden insanların nitelikleri, sayıları vs. gibi pek çok niceliksel veriye ihtiyaç duymaktadır. İnalçık tam da bu noktada vazgeçilmez bir tarihçi olarak okuyucu karşısına çıkmaktadır. İnalçık’ın tarih yaklaşımı, eserleri, Osmanlı toplumsal yapısına dair çığır açıcı bulguları DSA çerçevesinde Osmanlı’nın kapitalizm ile entegrasyonu mevzusunu çalışmayı mümkün hale getirmektedir. İnalçık’ın akademik hayatı boyunca Osmanlı toplumu ve ekonomisine dair ortaya koyduğu nicel veriler, Osmanlı

³ Bu verilere, derginin tüm sayılarını veri tabanında barındıran www.jstor.org adresinden erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.07.2019

⁴ Bu konuda özellikle Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu’nun çalışmaları örnek gösterilebilir.

araştırmalarını tarihsel sosyoloji alanına girmeye müsait kılmıştır. İncalcık'ın metodu ve yaklaşımı tarihçiler arasında yayılıp aynı bilimsel anlayış çerçevesinde verilen eserlerin sayısı arttıkça siyaset bilimciler ve sosyologlar gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki uzmanlar da Osmanlı araştırmalarını farklı perspektiflere açacak aletlere sahip olabilmişlerdir.

Tarihçilerin Kutbu sıfatı layık görülmüş bir isim olan Halil İncalcık'ın ne kadar büyük bir tarihçi olduğu, ne kadar önemli eserler verdiğini belirtmeye lüzum yoktur. Immanuel Wallerstein kendisi hakkında şu satırları kaleme almıştır:

Bugün dünya üniversitelerinde Halil İncalcık okunuyor ve okutuluyor. Onu dar anlamda bir "tarihçi" olarak düşünmek elbette yetersiz kalır. Bizzat tarih disiplinine şekil vermiş, kendi metodolojisini ve bilgi birikimini tarihçilik mesleğine kazandırmış bir kişi olarak İncalcık, bilim çevrelerinin üzerinde uzlaştığı seçkin bir isimdir. İncalcık ekolüne mensup yüzlerce öğrenci, sadece birincil kaynakları kullanma, belge ve arşivleri inceleme yönünden değil modern anlamda tarihe sosyo-ekonomik ve kültürel birçok cepheden bakabilme becerisini ondan öğrenmiştir. Yeni kuşak tarihçiler, Akdeniz, Osmanlı ve Balkan tarihi üzerindeki birçok yanlışın tashih edilmesini ona borçludur. Kitapları, sayısız makale ve ansiklopedi maddeleri, sosyal bilimciler için göz kamaştırıcı bir hazine mahiyetindedir. Halil İncalcık, bu sahanın en seçkin uygulayıcılarından biri. Dünya bilimine katkıları su götürmez. Çabalarının hedefi haline gelmiş konu üzerinde bize sadece tefekkür etmek düşer.⁵

SONUÇ

İncalcık'ın Osmanlı araştırmaları ve hatta daha da genel olarak tarih ilmindeki önemi yadsınabilir değildir. Ancak metodolojik olarak, eserlerinin uyandırdığı yankılar ve açtığı çığırılar halen daha incelenmeye muhtaçtır. Kimi bilim insanları akademiye o kadar geniş bir yelpazede katkı sunarlar ki takipçilerinin bu katkıların işlevini tahlil etmesi ve sonuçları üzerine düşünmesi uzun yıllar alabilir. İncalcık'ın özeldir dünya-sistemleri analizi doktrini genelde ise tarihsel sosyoloji ile ilişkisi de görece karanlıkta kalmış noktalardan birisi olarak görülebilir. Bu çalışma, söz konusu karanlığa işaret etmek ve daha çok araştırılmaya muhtaç bir konu olduğunu gözler önüne sermek için atılmış küçük bir adım olarak görülmelidir.

İnsanın ortaya çıkardığı toplum, devlet, kültür, medeniyet gibi yapılar anlaması son derece karmaşık ve analizi oldukça güç mefhumlardır. Karmakarışık bir yumağa benzetilecek olursa doğru bir analiz için başlama noktasını yani ipin ucunu tayin etmek gerekmektedir. Çift-hane sisteminin detaylıca ortaya koyup Osmanlı toplumsal yapısını analiz etmeye çift-hane sisteminden başlamayı teklif etmek Osmanlı araştırmaları adına oldukça çığır açıcı bir eylemdir. Elbette tek başına İncalcık'ı ön plana çıkararak öncüllerinin ve çağdaşlarının katkılarını gözardı etmek doğru olmaz ancak İncalcık; Osmanlı tarihini, tahta çıkan ve tahttan

⁵ Bu satırlar, İncalcık'ın Doğu-Batı dergisinde yayımlanan makalelerinin 2005 yılında yine Doğu-Batı yayımları tarafından kitaplaştırılması neticesinde basılan kitabın arka kapağında yer almaktadır.

inen/indirilen sultanların yaptığı savaşlar ve anlaşmalar anlatısından kurtaran neslin en önemli temsilcilerinden birisi belki de en önemlisidir. Kendi akranı sayılabilecek Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ gibi mümtaz ve velud tarihçiler arasında muhtemelen Annales ekolünü en çok benimseyen ve bu prensipler çerçevesinde en çok eser veren isim İnalçık'tır. Türk tarihçiliğinde Annales'in yerleşmesi ve önemli bir gelenek haline gelmesi adına yaptıkları ve etkileri inkar edilemez.

Bu makalede değinilemeyen erken dönem tahrir defterlerine dair yaptığı çözümler, ayanlara ve ayanların mal varlıkları ve merkezi yönetim ile ilişkilerine dair yaptığı incelemeler, Osmanlı kentlerinin ticaret hayatlarına ve tüccarların mal varlıklarına dair verdiği bilgiler ve sadece isimlerinin sayılması halinde dahi bir makale sınırlarını aşacak olan nice araştırmalar neticesinde ortaya koyduğu istatistiksel ve niceliksel verilerin Türk tarihçiliğine Annales ekolünü dahil etmekten çok daha öte işlevleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti de dahil olmak üzere I. Cihan Harbinin ardından Osmanlı coğrafyasında kurulan ulus-devletlerin resmi söylemlerinde hakikat ile örtüşmeyecek derecede kötü, despot ve sömürgeci bir Osmanlı imgesi mevcuttur. Bu çarpık imge ile mücadele etmenin en doğru yolu ise kurulan anlatıların doğru olmadığını tarihi veriler ışığında göstermektir. Halil İnalçık(1978) erken dönem tahrir defterlerini çözümlendiğinde ortada Hıristiyanlara zulmeden, onlara Müslüman tebaadan farklı davranan bir devlet olmadığı ortaya çıkmıştır. Tımarların dağıtılması, Hıristiyan sipahilere verilen tımarlar, Osmanlı ile uzlaşma yolunu seçen soyluların ayrıcalıklarının koruması gibi pek çok mesele gün yüzüne çıkmıştır.

Daha geniş bir perspektiften eğer DSA, tarihsel sosyoloji alanına dair doktrinlerden birisi olarak değerlendirilecek olursa İnalçık'ın Osmanlı araştırmaları hususunda nice katkısından birisi de Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji incelemeleri açısından tam bir karanlık bölge olmaktan kurtaran en büyük adımlardan birisini atmasıdır. Hem Braudel (1972: 13), hem Wallerstein (1979) Osmanlı İmparatorluğu hususunda yeterli bilginin olmadığını bu nedenle Osmanlı'nın sosyo-ekonomik tarihçilik açısından meçhul bir bölge olduğunu ifade etmektedir. İnalçık ömrünü, Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve sosyo-ekonomik tarihçilik açısından meçhul olmaktan kurtarmaya adanmıştır.

Mikro düzeyde Osmanlı Devletine yöneltilen haksız ithamlara cevap olan veriler, makro düzeyde ise Osmanlı'nın her yönden daha iyi anlaşılmasına hizmet etmiştir. Osmanlı klasik dönemi toplumsal yapısı, Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı'da büyük toprak sahipliği, Osmanlı iktisadi düzeni ve Osmanlı'nın kapitalizme entegrasyonu gibi son derece önemli mevzuların tarih haricindeki sosyal bilimciler tarafından çalışılabilir hale gelmesinde İnalçık'ın katkısı yadsınamaz. Onun çalışmalarının ve Türk tarihçiliğine getirdiği bakış açısının ikincil etkileri Osmanlı'yı anlayabilmek adına son derece mühimdir. Bu çalışma, bahsedilen ikincil etkilerden birisinin Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve dünya-sistemleri analizi sahasında araştırılabilir kılmak olduğunu iddia etmektedir. Bununla beraber İnalçık'ın ikincil etkileri bundan çok daha geniş, sonuçları çok daha kapsamlı ve çok daha titiz biçimde araştırılmaya muhtaçtır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, T. (2003). *Money and its use in the Ottoman Empire during the sixteenth and seventeenth centuries*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altuğ, U. (2010). *II. Murad Dönemine ait Tahrir Defterlerinin yayına hazırlanması ve bu malzemeye göre tımar sistemi, demografi, yerleşme ve topoğrafya üzerinde araştırmalar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ayan, E. (2011). TÜRK TARİHYAZIMININ EVRİMİNDE ANNALES KURAMININ YORUMU. *Tarih Okulu*(11), 75-101.
- BOYKOV, G. (2013). *Mastering the conquered space: Resurrection of urban life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York: Harper and Row.
- Braudel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Burke, P. (2014). *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erefe, O. İ. (1997). *Bread and provisioning in the Ottoman Empire 1750-1860*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Forster, R. (1978). Achievements of the Annales School. *The Journal of Economic History*, 38(1), 58-76.
- Huppert, G. (1978). The Annales School Before the Annales. *Review*, 1(3), 215-224.
- Iggers, G. G. (2005). *Historiography in the Twentieth Century*. Connecticut: Wesleyan University Press.
- İncılık, H. (1978). Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings. *Review*, 1(3), 69-96.
- İncılık, H. (1987). *Hicrî 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İncılık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi : 1300-1600*. Eren Yayıncılık: İstanbul.
- İncılık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İncılık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- İncalcık, H. (2009). Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği. *Doğu Batı* , 311-324.
- İncalcık, H. (2012). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İncalcık, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İncalcık, H. (2018). *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutrîbler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Robinson, J. H. (1911). The New History. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 50(199), 179-190.
- Sönmez, S. E. (2008). *Annales Okulu'nun Türkiye'deki tarih yazımına etkisi: Başlangıçtan 1980'e*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, C. (1996). *A Comparative study of sharecropping system throughout the ages in the Ottoman Empire*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şenkaya, E. (2005). *Tarihçilerin Kutbu: Halil İncalcık Kitabı* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şulul, K. (2001). İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi. *Divan*, 91-127.
- Tosh, J. (2002). *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. Essex: Pearson Education.
- Turna, B. B. (2000). *The Everyday life in the Ottoman Empire: An interpretation*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Wallerstein, I. (1976). A World-System Perspective on the Social Sciences. *The British Journal of Sociology*, 27(3), 343-352.
- Wallerstein, I. (1979). The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research. *Review*, 2(3), 389-398.
- Wallerstein, I. (1991). Beyond Annales. *Radical History Review*(49), 7-15.
- Wallerstein, I. (2003). Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines. *Current Anthropology*, 44(4), 453-465.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş*. (E. Abadoğlu, & N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Yapıcı, M. İ. (2015). Annales Okulu'nun Siyasi Tarih Disiplinine Etkileri: Türkiye Örneği. *Alternatif Politika*, 7(1), 87-117.

Yeğen, C. (2016). Annales Okulu, Marc Bloch ve “Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği” Yapıtı Üzerinden Bloch’un Tarih Anlayışı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 25-39.